

ENEVÆLDENS

BLOMSTRINGSTID

Enevælden i Danmark

fra Frederik 4. til Christian 7.

Arvehyldningen på Københavns Slotsplads 1660. Begivenheden set fra Højbro, på tribunen sidder Frederik 3. og dronning Sophie Amalie med deres børn. Til højre i billedet ses det gamle Københavns Slot, til venstre Holmens Kirke og i baggrunden Børsen. Maleri af Wolfgang Heimbach 1666.

Enevælden, som betyder enmandsstyre, indførtes i Danmark i 1660 af Frederik 3. Den enevældige konge skulle ikke, ligesom de tidligere valgkonger, vælges af et rigsråd, som bestod af forskellige højtstående adelsfolk. Kongemagten blev arvelig, og kronprinsen var konge i det øjeblik, hans far døde.

Men at kalde Enevælden i Danmark og i andre europæiske konge- og fyrstedømmer for et enmandsstyre er nu lidt af en tilsnigelse. Kongen havde godt nok den overordnede magt og skulle i teorien ikke stå til ansvar over for andre end Gud; kongen var i teorien en Guds minister på jord. Men selvsagt kunne han i praksis ikke regere alene og var nødsaget til at have regeringspartnere, der kunne være med til at styre landet. Kongen var i høj grad afhængig af, hvilke kræfter der omgav ham, og de igen af den tillid, som kongen havde til dem. Eksempelvis faldt Griffenfeldt, Christian 5.s rigskansler, i unåde og blev livstidsfange, fordi han til tider valgte at handle uden om kongen, d.v.s. uden kongens viden, og desuden

lagde han ikke skjul på, at han oversteg kongen i politisk snilde.

De første mange år frygtede de enevældige konger i realiteten også muligheden for, at adelen i Danmark ville forsøge at tilbageerobre deres tidligere magtposition, som de havde mistet ved indførelsen af enevælden. Efterhånden som enevælden blev mere og mere fasttømret og adelsmagten mere udvandet, mistede de enevældige konger imidlertid denne frygt. Frederik 4., som regerede fra 1699 til 1730, var den sidste konge, der reelt frygtede den danske adel og deres ønske om at genvinde den politiske magt i Danmark.

I takt med at enevælden blev mere konsolideret, voksede administrationen også. Frederik 4. var vel nok den sidste enevældige konge, som kunne kalde sig enevældig i ordets rene betydning. De efterfølgende konger var ikke nær så optaget af at regere og deltage i alt, hvad der vedkom styret. Det enevældige system udviklede sig til at blive et større bureaukrati, og nogle ville måske kalde det et aristokratistyre. Under

Frederik 5. var det reelt overhofmarskal Adam Gottlob Moltke og udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, der var de styrende i landet. Men de kunne naturligvis ikke have regeringsmagten uden kongens fulde støtte. Særligt Moltke var højt skattet af Frederik 5.

Med tiden udvikledes tanker om enevældens konstitution. Kongeloven af 1665 havde givet kongen al lovgivende, dømmende og udøvende magt. Han kunne selv danne og skabe sin administration og var derfor i princippet kun ansvarlig over for Gud, ikke over for noget menneske på jorden. Men med statsmagtens udvikling og borgerstandens fremvækst med større økonomisk og politisk betydning fra midten af 1700-tallet opstod der imidlertid tanker, som modsagde dette princip. Det var oplysningstiden, der brød igennem med nye tanker om det enkelte menneskes og de enkelte samfundsgruppers plads i samfundet og i forhold til staten.

I de sidste årtier af 1700-tallet, under de store landboreformer, formåede staten også at ud-

Frederik 4. i salvingsdragt.
(1671-1699-1730).
Benoit le Coffre.

**Christian 6. i rød fløjskjole og
brystharnisk.**
(1699-1730-1746).
J. S. Wahl

Rigsvåbenet omgivet af Elefant- og
Dannebrogordenen. Riddersalen på
Rosenborg.

Frederik 5. i salvingsdragt.
(1723-1746-1766).
C.G. Pilo.

Christian 7. i salvingsdragt.
(1749-1766-1808).
Jens Juel .

Prospekt af
København 1702.
H. Johan
Petersen og
Joachim Wriede.

vide sit politiske fundament, at gennembryde godsgrænserne og at overtage de forvaltningsmæssige funktioner, som godsejerne hidtil havde varetaget. Det dominerende ideologiske grundlag for styret blev i forlængelse heraf, at staten var til for befolkningens skyld og ikke omvendt; at statens fornemste opgave var at befordre almenvellet og befolkningens velfærd. Der var tale om en oplyst enevældeideologi i forskellige varianter, f.eks. »den opinionsstyrede enevælde«. At enevoldsstyret lod sig lede af den offentlige debat og meningsdannelse.

Der kunne opstå problemer i forbindelse med den enevældige styreform, hvis kongen ikke var i stand til at fungere som statens overhoved. Dette problem opstod i Danmark under Christian 7., som måtte overlade styret til andre kræfter på grund af en sindslidelse. Christian 7. knyttede sig meget tæt til særligt udvalgte, hvilket gjorde det muligt for hans

livlæge Johann Friederich Struensee at regere egenhændigt på kongens vegne (Jvf. afsnittet om oplysningsånd og pietisme).

Helstaten

Danmark var i 1700-tallet et sammensat rige og kaldtes derfor en Helstat. Det bestod af Danmark med sydgrænsen langs Kongeåen og Kolding Fjord, Norge fra Lindesnæs til Vardøhus, hertugdømmerne Slesvig og Holsten, som kongen ikke herskede ene over, samt hertugdømmerne Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg og Delmenhorst.

Herudover var Danmark i besiddelse af Grønland, Island og Færøerne, De Vestindiske Øer: Skt. Thomas, Skt. Jan og senere Skt. Croix (fra 1733), dele af Guldkysten (det nuværende Ghana), samt Trankebar i Indien. Disse områder tjente mest af alt som leverandører af særlige varer til det danske hof og de danske riger. Missionsvirksomheden i Grønland (Hans Egede) og på De

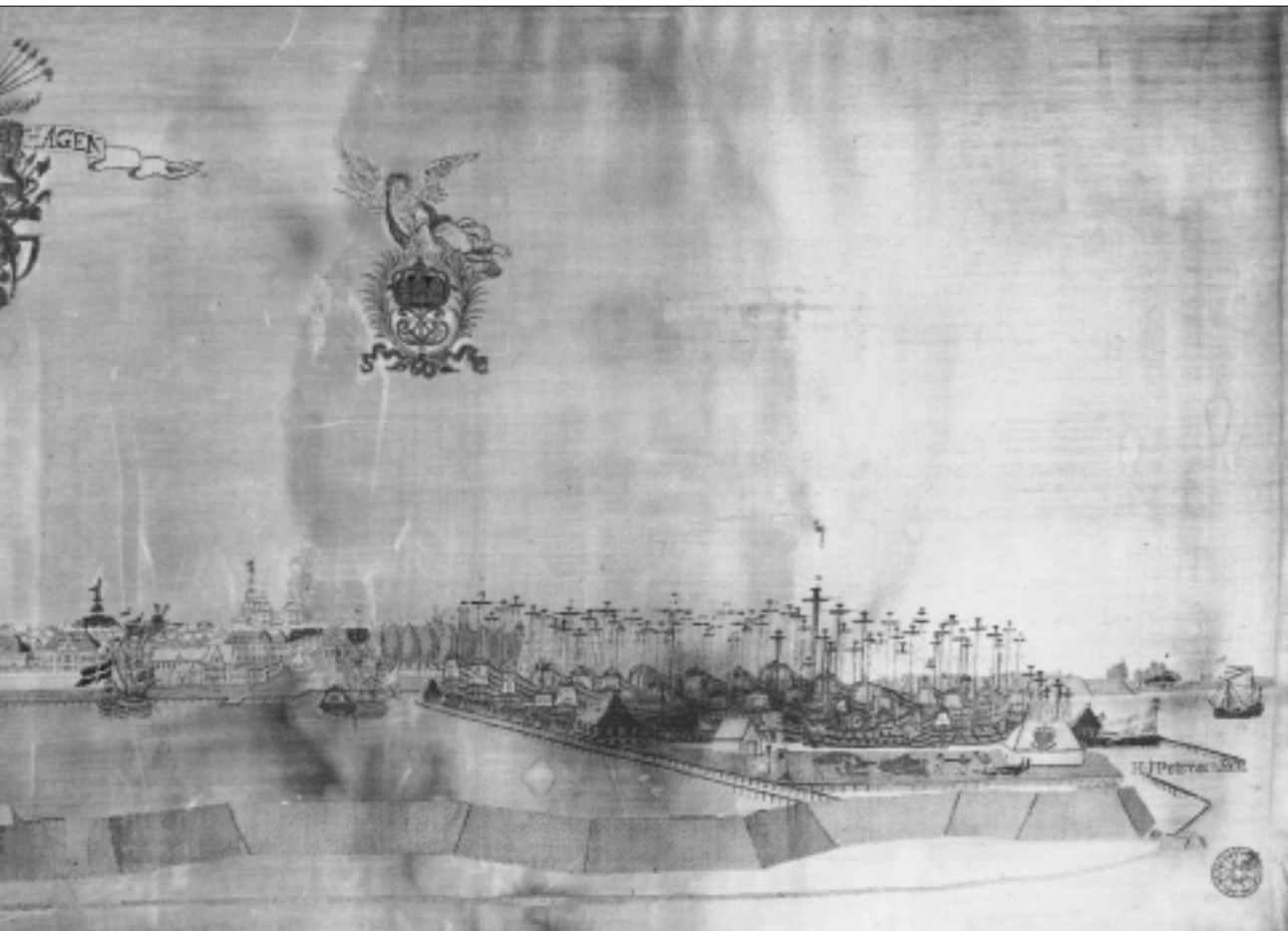
Vestindiske Øer (Herrnhuterne) viser dog, at der var mere end handelsmæssige interesser i disse områder.

Det danske kongerige var altså et sammensat rige bestående af statsdele med forskellige sprog og kulturer, forskellige økonomiske og sociale strukturer, samt forskellige politiske traditioner og erfaringer.

Den danske enevælde var centralt styret fra København, hvor ca. 10% af den danske befolkning boede i starten af 1700-tallet. Det var her, at den enevældige konge havde sin residens, og det var herfra, at Helstaten skulle styres. København skulle være foregangsby, og den voksede sig også til at blive et af de centrale markeder i Europa for varer fra de oversøiske områder.

»Den lange fred«

»Den lange fred« kalder man perioden mellem 1720 og 1807, hvor der var fred i Helstaten.

1720 var året, hvor Den Store Nordiske Krig sluttede og 1807 året, hvor Helstaten gik i krig med England. Freden fik stor betydning for styret i denne tid. Det betød blandt andet, at man kunne koncentrere sig mere om kulturpolitiske interesser, der i hovedsagen bestod af bestræbelser på at kaste glans over kongens person og styret – kongens riger og lande med støtte af kunst og videnskab. Dette afspejler sig i høj grad i de genstande, der er opbevaret på Rosenborg. Samlet fortæller de om den kulturelle interesse og på hvilket niveau, Helstaten lå rent kulturpolitisk, sammenlignet med andre fyrstestater. Desuden fortæller genstandene om, hvad man har interesseret sig for i tiden, og i nogen grad afspejler de nogle af tidens åndsretninger. Freden afspejler sig desuden i motivvalget. Kongerne før Frederik 4. forherligede deres magt gennem fremvisning af udenrigspolitiske bedrifter, hvor

Christian 5.s gobeliner i Ridder salen på Rosenborg er det ypperste eksempel herpå. Men i 1700-tallet koncentrerede man sig om indenlandske bedrifter og mere fredelige motiver som portrætter, dekorationskunst m.m., og kunsten fik et mere lyst og elegant udtryk.

Bygge – og virkelyst

Som dansker hæfter man sig ofte ved Christian 4.s driftighed og energi, når talen går på historiske

bygningsværker i Danmark. Men 1700-tallet præger stadig det københavnske bybillede og omegnens kulturlandskab.

Frederik 4. byggede Frederiksborg Slot på et område, der tilhørte hans mor Charlotte Amalie og Fredensborg Slot til minde om freden i 1720, samt den røde kancellibygning, i dag Finansministeriet, ved siden af Københavns Slot. Desuden udførtes udbedringer på de allerede eksisterende

Christiansborg Slot på Christian 6.s tid. J.J. Bruun

Frederik 5., ved hans side Minerva, visdommens gudinde. Foran knæler malerkunsten i en kvindes skikkelse. Allegorisk fremstilling. Peder Als.

sterende slotte. Han renoverede Københavns Slot, ændrede på interiører på Rosenborg (Riddersalens stukloft) og Frederiksborg Slot, hvor han også lod anlægge et imponerende haveanlæg, der trak en lige linie fra kongens soveværelse ned gennem havens terrasser for at ende i en stor sø, som reflekterede himlen; et symbol på den enevældige kongemagt.

Christian 6.s største anlagte byggeprojekt var det nye residensslot Christiansborg, et vældigt barokanlæg med enkelte rokokoelementer. Christian 6. valgte at gennemføre dette store anlæg på trods af hans fars (Frederik 4.) dyrt betalte restaurering af det tidligere residensslot Københavns Slot. Det var af afgørende vigtighed, at pragten og paraden omkring hoffet afspejlede de nyeste strømninger i europæisk kunst, kultur og politisk ideologi. Chri-

stian 6.s andet store anlægsarbejde var Hirschholm Slot i Hørsholm, som blev kongeparrets sommerresidens og brugt flittigt af de efterfølgende konger.

Frederik 5.s mest imponerende arbejde var Frederiksstaden med Amalienborg-anlægget som centrum. Den nye bydel anlagdes i forbindelse med den oldenborgske kongeslægts 300 års regeringsjubilæum.

Christian 7. har ikke efterladt sig byggerier af større væsentlighed.

Videnskab og Kunst

Men det var ikke kun arkitekturen, der skulle fremmes, hvis man vil fremstå som en fyrste på højde med de store franske, italienske og tyske fyrstehuse i Europa. Kunsten skulle også fremmes. Kongehuset havde konstant tilknyttet kunstnere, der kunne fremstille kongen og den enevældige kongemagt med pomp og

pragt, og de kongelige fremstillinger var netop beregnet til at opretholde myten om kongen som Guds minister på jord for landets befolkning. Det afspejler sig i høj grad i de forskellige fremstillinger af kongerne, som kan ses på Rosenborg.

Kunsten var ikke kun de materielle fremstillinger. Musik og teater var kunstarter på samme linie. Frederik 4. var bl.a. meget glad for maskerade; det hænger måske sammen med hans livlige og udadvendte natur. Christian 7. var ligeledes glad for teater og musik, som var en del af den daglige beskæftigelse ved hoffet, ligesom det var et underholdningsmoment, man ikke kunne være foruden ved hofballer og maskeradeer.

Videnskaben var genstand for stor interesse i 1700-tallet. Inden for denne periode opstår der adskillige specialdiscipliner, som medicin, biologi, botanik, fysik etc. (Disse discipliner bliver dog først professionaliseret i 1800-tallet, men skiller sig ud som enkeltstående discipliner i 1700-tallet). Universitetet, som først og fremmest skulle uddanne embedsmænd til statens tjeneste, afspejlede dog ikke denne interesse. Det var i alternative miljøer som Sorø Akademi, at Helstatens oplysningsmiljø blomstrede. Kongerne var ikke uinteresserede i at fremme dette miljø, hvis det kunne tjene til statens nytte.

Kongerne interesserede sig for det, der lå i tiden. Det gjaldt også den pietistiske Christian 6., som lukkede teatrene i helligdagene i sin regeringstid og udstedte en anordning i 1743, der skulle bremse for tidens nye og farlige tanker. I tidsskriftet »Nye Tidender om lærde og curieuse Sager« beskriver det, hvordan Christian 6. i 1745 ... »lade sig paa sit Slot presentere de fornemmeste experimenter om Electriciteter, som paa nogle Maaneders Tiid Tilforn havde sat de Lærde og U=lærde i Bevægelse«.

Kongen fandt disse eksperimenter så interessante, at han lod samtlige elektrifisere ... »og fandt Behag i at see, hvorledes Ilden med én næsten insupportable Force gik ud af den yderste Spidse af Hans Majestæts Kaarde, Hendes Majestæts og det Kongel. Herskabs Klæder og Juveler.«

Frederik 5. fik gennem Adam Gotlob Moltke og J.H.E. Bernstorff sat sit præg på tiden. På Moltkes foranledning oprettedes Kunstakademiet i 1754, og Bernstorff sørgede for at trække litterære kræfter til landet. Den videnskabelige ekspedition til Arabien i 1761 var sammen med Georg C. Oeders værk *Flora Danica* med til at vise, at den danske kongefamilie fulgte med tiden. Man oprettede sågar udenlandske tidsskrifter, som skulle sprede kongens ry og dokumentere kulturlivets høje niveau i hans riger og lande, for at europæerne ikke skulle være i tvivl om kongens bidrag til de nye videnskabers fremme.

Videnskab og Kunst afspejler sig i de mange mekaniske indretninger på Rosenborg og de allegoriske fremstillinger, der fremhæver kunsten og musikken.

Oplysningsånd og pietisme

Oplysningstiden er ofte blevet betegnet som en æra, hvor samfundssekulariseringen for alvor tog fat. I første halvdel af 1700-tallet var der dog tale om undtagelser, hvis enkelte tog afstand fra det kristne trosgrundlag. Mange gjorde op med protestantiske dogmer (bl.a. pietisterne), men

Christian 6. og dronning Sophie Magdalene og kronprinseparret Frederik(5.) og Louise. Maleriets draperier og søjler signalerer magt og maskulinitet, mens haveudsigten bag kvinderne peger mod hjemmets og naturens fred. Det intime familiebillede menneskeliggør kongefamilien og foregriber den oplyste enevældes tanker om fyrsten som folkets første tjener. M Tuscher o. 1744.

det gjorde dem ikke til mindre troende. I første halvdel af 1700-tallet var pietismen den stærkeste åndelige bevægelse i Danmark. Pietismen lagde vægt på et personligt, følelsesbetonet og direkte forhold til Gud og vendte sig mod dogmatiske trosforestillinger. Frederik 4. blev på sine gamle dage grebet af pietismen, og sønnen Christian 6.'s regeringstid prægedes af hans stærke pietistiske tro. Ludvig Holberg stod derimod som garant for tanker, der var inspireret af franske oplysningsfilosoffer, og han havde en stor indflydelse på tidens unge intellektuelle. Det kom til konfrontationer mellem disse retninger, men konfrontationerne holdt sig på det litterære plan. Tidens tolerance-fordringer prægede alle. Da Holberg i 1741 fik udgivet »Niels Klims underjordiske Rejse«,

som forholdt sig kritisk til pietismen, var Christian 6. på nippet til at skride ind, men blev holdt tilbage af sine rådgivere.

Pietister såvel som oplysnings-tænkere ønskede at oplyse. Christian 6. satte en stort anlagt skolereform i gang i 1739, der imidlertid slog fejl, da godsejerne selv skulle finansiere undervisningen i landdistrikterne. Og litterater som Holberg, Sneedorff og Lundhoff debatterede i tidens tidsskrifter, som voksede i antal og størrelse.

Christian 7.'s livlæge Struensee omsatte derimod oplysnings-tankerne til praksis. I sin 1 1/2-årige periode ved magten nåede Struensee at gennemføre omkring 600 nye love og forordninger. Struensee mente, inspireret af Rousseau og Helvetius, at det var muligt at forme og forbedre det enkelte menneske gennem den rette ud-

Dele af Flora Danica stellet til 100 personer, udført på Den Kongelige Porcelainsfabrik i 1790 – 1803. Stellet består af 2000 dele hver med sin individuelle dekoration, der har forlæg i G.C. Oeders store værk om danske blomster og planter.

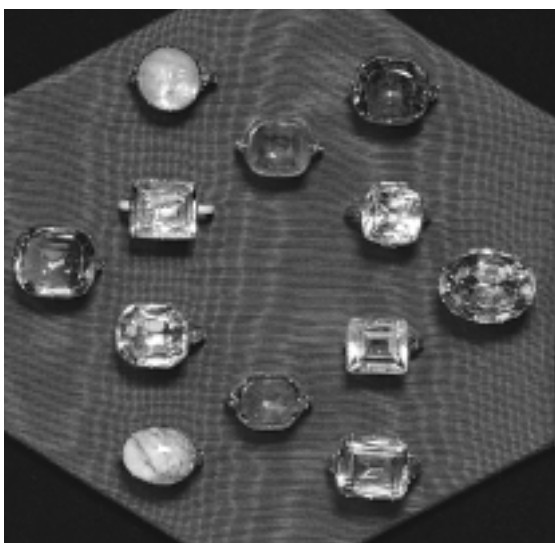
Tempelformet ur med ornamenten i skildpadde, sølv og elfenben. Udført i Augsburg o. 1710 og købt af Frederik 4. i 1716.

dannelse. Hans reformer var et forsøg på at forbedre samfundet og mennesket i samfundet. Struensees forsøg slog fejl, fordi han overtrådte regler, der var grundlæggende for det enevældige styre (han skrev bl.a. under i kongens sted), og fordi tiden ikke var moden til en mere frisindet indstilling til tilværelsen.

Frederik 5.s mineralsamling, som afspejler oplysningstidens stigende interesse for naturen og de nye videnskaber.

Mekanisk verdensbillede

Uanset hvilken åndsbevægelse man følte sig knyttet til, kunne ingen fra det højere lag se sig fri

for at være påvirket af det mekaniske verdensbillede, som opstod i 1500-tallet og havde fæstnet sig i de lærdes bevidsthed. Dette billede på verden ses i de astronomiske ure, der viser himmelsfærerne knyttet til tiden. Uret er et billede på verdensrummet, som fungerer mekanisk, bevæger sig og gentager sig, præcist som et urværk.

Dette syn på verden var stadig fremherskende i 1700-tallet. Tidens favoritmaskine var *uret*. Tidens ure var ikke kun nyttemaskiner, der inddeler vores tid og systematiserer vores livsførsel, de var også billeder på en velordnet verden, skabt af Gud. Tidens interesse for naturen kan ses i forlængelse af det mekaniske verdensbillede. Tidens tænkere elaborerede på dette syn på verden og kom frem til forskellige konklusioner, men en af de herskende konklusioner i 1700-tallet var: Hvis Gud har skabt verden omkring os som et stykke mekanik, så må enkeltdele også være mekaniske og afspejle sider ved skaberen selv. Dermed blev naturen pludselig mere interessant og mulig at ændre på og arbejde med. Denne retning kaldes også fysikoteologi og vægtede botanikken og zoologien mere end astronomien, men astronomien var hele tiden nærværende som den store baggrund. Alt i naturen spiller sammen på forunderlig vis.

Man fandt grundlaget for dette mekaniske verdensbillede i naturen. Eksempelvis så man ved dissekering af frøer, at det var muligt at få den døde frø til at bevæge sig ved at hive i dens nervetråde, eller man så de utallige strukturer, der åbenbarede sig i naturen gennem mikroskopet eller ved at finpolere naturens materialer, som konkyljer og lignende.

I Rosenborgs samling afspejles dette mekaniske verdensbillede i de mange ure og mekaniske indretninger, og interessen for naturen ses i materialevalg og samlinger af naturmaterialer.

Enevælden i Danmark fra Frederik 4. til Christian 7. på Rosenborg

Den danske enevælde inddeles i 3 perioder: Den personlige enevælde (1661-1730), den bureaukratiske enevælde (1730-1770) og den oplyste opinionsstyrede eller borgerlige enevælde (1770-1849). Artiklen følger i store træk den kronologiske opbyggede samling på Rosenborg og peger på centrale problemstillinger i forbindelse med enevælden som styreform.

Omvisningen begynder med Christian 5. og Frederik 4., som er repræsenteret i Riddersalen og fortsætter derefter på førstesalen, hvor perioden fra Frederik 4. til Christian 7. bliver præsenteret. Omvisningen afsluttes med en gennemgang af de for perioden relevante genstande i Skatkammeret.

I gennemgangen vil der blive lagt vægt på begrebet »den lange fred«, som i nogen grad gjorde det muligt for kongen og hoffet at koncentrere sig om sider af livet, som ikke havde noget med krig og rigets forsvar at gøre. Der blev mere tid og råd til at koncentrere sig om mennesket per se; dets evner og muligheder i en verden i udvikling.

Kongen som regent og menneske vil også være centralt i gennemgangen, herunder kongens dagligliv, interesser, selvforståelse, politiske motiver, religiøse opfattelser og forhold til riget og dets undersåtter.

De forskellige åndsretninger i tiden vil blive berørt, hvor de er relevante. De to største åndsretninger inden for tiden er vel nok Pietismens og Oplysningstidens mere »sekulariserede« tanker.

Forsiden:

Prospekt af Rosenborg Slot på Christian 6.s tid, set fra lysthaven.

LITTERATUR

Feldbæk, Ole: Den lange fred, 1700-1800-tallet. *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. Bd. 9. Red. Olaf Olsen. København 1990.

Feldbæk, Ole: Nærhed og adskillelse, 1720-1814. *Danmark-Norge 1380-1814*, Bd. 4. København 1998.

Im Hoff, Ulrik: *The Enlightenment*. Blackwell 1997.

Liedman, Svend-Eric: *I skyggen af fremtiden: Modernitetens idéhistoria*. Stockholm, Bonnier Alba, 1998.